

Arzu VƏLİYEVƏ
Magistrant

KİTABXANALARIN ÇAP KATALOQLARI BİBLİOQRAFİK EHTİYATIN ƏSAS TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ (XIX əsr)

Azərbaycan bibliografiyası bu günə gəlib çatana kimi zəngin və mürəkkəb inkişaf yolu keçmişdir. Dünyada gedən global informasiyalaşdırma prosesi ənənəvi informasiya sistemə güclü təsir et-sə də, hər bir xalqın həyatında ayrı-ayrı tarixi mərhələlərdə informasiyanın, o cümlədən bibliografik informasiyanın oynadığı rolun köklü şəkildə tədqiq edilməsi xalqın qan yaddaşının bərpa edilməsi üçün son dərəcə elmi-nəzəri və təcürbi əhəmiyyət kəsb edir.

XX yüzillikdə Azərbaycan bibliografiyasının tarixi müqayisə-də daha əsaslı öyrənilsə də, XIX əsr xalqımızın mənəvi mədə-niyyətinin mühüm tərkib hissəsi kimi bibliografiya, onun növləri və tipləri ümumi kitab nəşri və kitabxana işi fonunda demək olar ki, öyrənilməmişdir.

Bəhs edilən əsrdə Azərbaycan kitabxana (3) və kitabxanaçılıq işi (4) haqqında bir sıra əsaslı tədqiqat işləri yazılmışdır.

XX əsr Azərbaycan bibliografik fəaliyyət haqqında professor Z.H.Əliyevin, dosent Ə.T.Xələfovun məqalələri istisna olunarsa, bütövlükdə bu problem Azərbaycan bibliografiyasınaşınaslığının xüsusi tədqiqat obyektı olmamışdır.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, XIX əsr bütövlükdə Azər-baycan xalqının taleyində çox mühüm qol oynamışdır. Təsədüfi deyil ki, M.F.Axundov XIX əsri "Tərəqqi əsri" adlandırmışdır. Bu əsr əslində xalqımızın güneyinə və quzeyinə bölünməsi ilə, onun "... bir həyat tərzindən uzaqlaşaraq başqa, tamamilə yeni həyat və tərəkür tərzinə yaxınlaşmasından ibarət idi" (5).

Sosial hadisə kimi bibliografiyanın tarixinin yeni baxımdan öyrənilməsi, yni zamanda milli-mənəvi dəyərlərimizin daha dolğun

və ətraflı şəkildə öyrənilməsi və onun mahiyyətini açmaq işinə ciddi dəstək ola bilər.

Azərbaycanın şimal hissəsinin Rusiyaya birləşdirilməsi XIX əsr Azərbaycan bibliografiyasının tarixi taleyində əsaslı rol oynamışdır. Bu problemin ayrı-ayrı cəhətləri professor Z.H.Əliyevin, dosent Ə.T.Xələfovun, dosent F.A.Bayramovun, dosent N.İ.İsmayı-lovun əsər və məqalələrində (1) işıqlandırılısa da, XIX əsr Azər-baycan bibliografiyasının inkişaf yolu müstəqil tədqiqat obyektı olmamışdır.

Aparığımız araşdırmalar göstərir ki, dünyada ilk bibliografik informasiya mənbələri sadəcə mürəkkəbə doğru mürəkkəb bir yol keçmiş, onun hər bir yeni forması cəmiyyətin real informasiya tələbatının məhsulu olmuş, biri digərini inkar etməmiş, əksinə zaman keçdikcə mükəmməl formalar kəsb etmişdir. Bu mənbələr kitabxana kataloqları (sonralar çap kataloqları), jurnaliçərisi mənbələr, universal bibliografik mənbələr (retrospektiv və cari), nəhayət xüsusi bibliografik informasiya mənbələri kimi formalaşmışdır.

Azərbaycanın Rusiyanın tərkibinə daxil edilməsi bütün sahələrdə olduğu kimi, bibliografik fəaliyyətə də öz təsirini göstərmişdir. A.Bakıxanov, H.Z.Şirvani, M.Kazımbəy, H.Zərdabi, M.C.Topçubaşov, M.M.Nəvvab və onlarla görkəmli ziyalılarımız XIX əsr Azərbaycan bibliografiyasının inkişaf istiqamətini müəyyən edən fikir, mülahizə, bibliografik informasiya mənbələrinin müəllifləridir. Məhz həmin aydınlarımızın ənənəsinin XX əsrdə inkişaf etdirilməsi Azərbaycanda bibliografik fəaliyyətin əsas inkişaf istiqamətlərindən biridir.

Professor Z.H.Əliyev haqlı olaraq göstərir ki, XIX əsrin ikinci yarısı Azərbaycanda bibliografiyanın təkamil dövrüdür (2). Bu da hər şeydən əvvəl yerli ziyalılarla yanaşı Rusiyanın Azərbaycanın sərvətlərini öyrənməyə başlaması, bu məqsədlə görkəmli rus ziyalı-larının Azərbaycanda elmin və maarifin inkişafına, o cümlədən kitab nəşrinə, kitabxana işinə və bibliografiyaya müsbət münasibətləri ilə də əlaqədar olmuşdur.

1879-cu ildə Rusiya texniki cəmiyyətinin Bakı şöəsi yaranır (2). Cəmiyyətin kitabxanası yaradılır və elmi əsərləri nəşr olunur.

XIX əsrdə Azərbaycan cəmiyyətinin informasiya təminatında başqa vasitələrlə yanaşı, çap kataloqları mühüm rol oynamışdır. Bu çap kataloqlarının bir qismi həmin dövrdə mövcud olan kitabxanala-

rın fondunu əks etdirmiş, bununla da onlar bəhz edilən dövrdə kitabxanaların fondunun tarixi baxından məzmununu öyrənməyə kömək edir, həm də oxucuların bibliografik informasiya tələbatının ödənilməsi səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verən axtarış funksiyalı bibliografik mənbələr kimi diqqəti cəlb edir. Bunlara misal olaraq Rusiya texniki cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin kitabxanasının, Bakı sənaye işçilərinin qurultay nümayəndələri kitabxanasının, "Qafqaz" və "Merkuri" cəmiyyətlərinin Bakı şöbəsinin kitabxanasının, Həkimlər cəmiyyətinin kitabxanasının, İctimai Məclis işçilərinin kitabxanasının kataloqlarını qeyd edə bilərik. Bu kataloqların hər biri özünəməxsus təsnifat sxemi əsasında işlənmiş, müvafiq kitabxananın kompleksləşdirilməsi səviyyəsi haqqında ümumi təsəvvür əldə etməyə imkan verir. Məsələn, İctimai Məclis işçilərinin kitabxanasına həsr olunmuş kataloq 1887-ci ildə məclisin başçısı N.K.Kuklinin tərtibi ilə nəşr olunmuşdur. "Каталог и указатель книг библиотеки Бакинского общественного собрания" adlanan bu vəsaitin birinci buraxılışında 773 adda əsərin bibliografik təsviri 6 şöbədə ümumiləşdirilmişdir. Bu nəşrdə də (I) dini ədəbiyyat birinci verilir və sonra (II) statistikaya, coğrafiyaya, səyahətnaməyə, (III) tarixə, ədəbiyyat tarixinə və incəsənətə, (IV) hüquqşünaslığa, siyasətə və ictimai elmlərə, (V) təbiətşünaslığa, təbabətə, (VI) xalq ədəbiyyatına dair materiallar, o cümlədən (a) külliyyatlar, romanlar, povestlər, hekayələr, oçerklər, (b) dram əks olunur. Kataloq ikinci dəfə 1896-cı ildə çapdan çıxır və bunun vasitəsilə müəyyən etmək olur ki, 10 il ərzində kitabxananın fondu xeyli artmışdır (1878 adda).

Kitabxananın kataloqu 1900-cü ildə üçüncü dəfə çap olunur və 1904-cü ilə kimi hər il əlavələrlə təkrar nəşr edilir.

Fikrimizcə, bu kataloqları həm də XX əsrdə Azərbaycan kitabxanalarının fondunun təsnifləşdirilməsində istifadə olunan mükəmməl təsnifat sxemlərinin səzləri kimi də qiymətləndirmək olar.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, XIX əsrdə Azərbaycanda meydana gələn çap kataloqları o dövrdə bibliografik informasiyaya olan elmi, mədəni, iqtisadi və bütövlükdə ictimai tələbatı ödəmək sahəsində mühüm rol oynamış, bibliografik informasiya təminatı sisteminin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев З.Г. Развитие библиографической работы в Азербайджане (1920-1958 гг.): Автореферат диссертации, представленной на соискание учен. степени канд. пед. наук (по спец. Библиография). – Б., 1963. – 22 с.; Вагратов Ф.А. А.Вакихановун bibliografik fəaliyyəti //Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya ser. /Azərbaycan Dövlət Universiteti. – 1971. – № 2. – s. 58-61.; Xələfov Ə.T. XIX əsr Azərbaycan maarifçiləri və alimlərinin bibliografik fəaliyyəti haqqında //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – 1998. – № 2. – s. 70-81.; Исмаилов Н.И. Развитие, современное состояние и пути совершенствования региональных библиотечно-библиографических ресурсов по медицине (на материалах Азербайджанской ССР): Автореферат диссертации, представленной на соискание учен. степени канд. наук (по спец. библиография). – Б., 1987. – 17 с.

2. Əliyev Z.H. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda təbiət elmləri üzrə ədəbiyyatın bibliografiyası haqqında //Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya ser. /Azərbaycan Dövlət Universiteti. – 1971. – № 2. – s. 11-17.

3. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən. – B., 1986. – 52 s.

4. Həsənov H.B. İnqilabdan əvvəl Azərbaycanda kitabçılıq işi. – B., 1965. – 108 s.; Allahverdiyev B.V. Kitablər haqqında kitab. – B., 1972. – 96 s.

5. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. – s. 1. – B.: Elm, 1981. – s. 7.

Велиева А.

Печатные каталоги библиотек – как основная часть библиографических ресурсов

(XIX век)

Резюме

Цель статьи изучение роли печатных каталогов XIX века, изданных в Азербайджане, анализ их структуры, методики библиографирования, степени отражения фондов соответствующих библиотек, роли в информационном обеспечении пользователей данного периода.